

DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-45-49

С.В. Корновенко

доктор історичних наук, професор, професор кафедри інтелектуальної власності та цивільно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Н.І. Земзюліна

доктор історичних наук, професор, професор кафедри всесвітньої історії та міжнародних відносин Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

РЕВОЛЮЦІЙНІ ПОТРАСІННЯ ПОЧАТКУ ХХ СТ.: АГРАРНЕ ЗАКОНОДАВСТВО КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА ПІВДЕННО-СХІДНОЇ ЄВРОПИ*

У статті проаналізовано аграрне законодавство Польщі, Чехословаччини, Югославії 1918 – 1920 рр. Розкрито, що активним суб'єктом революційних потрясінь у країнах Центральної та Південно-Східної Європи на початку ХХ ст. було селянство. Правлячі кола новопосталих державностей із селянством пов'язували майбутнє своїх націй. Обґрунтовано, що, попри характерні для цих державних утворень об'єктивні відмінності, аграрні реформи у цих країнах мали один спільний знаменник. Вони спрямовувалися на становлення і розвиток чисельного національного індивідуального середнього селянського землеволодіння. Наділення селян землею відбувалося шляхом відчуження великого землеволодіння, визначення граничних меж невідчужуваної земельної власності.

Ключові слова: селянство, аграрне законодавство, країни Центральної та Південно-Східної Європи на початку ХХ ст., революційні потрясіння у Європі початку ХХ ст.

Постановка проблеми. Суспільно-політичні європейські потрясіння на початку ХХ ст. кардинально позначилися на подальшій долі країн Центральної та Південно-Східної Європи, передусім слов'янських. Вони стали переломним моментом, своєрідним «Рубіконом», у соціально-економічному та суспільно-політичному житті континентальних імперій, які припинили своє існування. На політичній карті революційної центральної та південно-східної Європи утворилися нові держави: Польща, Чехословаччина, Королівство сербів, хорватів і словенців (у майбутньому – Югославія) тощо. Зважаючи на кількісні та якісні зрушення, докорінне переформатування європейської геополітики, є всі підстави говорити про «парад незалежностей» початку ХХ ст.

Ці події були результатом довготривалих системних криз, викликаних неспроможністю імперських властей адекватно відреагувати на модернізаційні процеси ХІХ – початку ХХ ст. З-поміж чинників, що зумовили революційні потрясіння в Європі на початку ХХ ст., одним із визначальних був аграрний. Селяни країн Центральної та Південно-Східної Європи були незадоволені своїм матеріальним, соціально-економічним становищем, яке, крім іншого, значно погіршилося за роки Першої

світової війни. Як засвідчив досвід, стан сільського господарства цих країн вимагав від їхніх урядів запровадження дієвої аграрної політики, здатної вирішити той вузол соціально-економічних, суспільно-політичних протиріч, що мав місце.

Пріоритетність аграрної політики в урядових заходах країн Центральної та Південно-Східної Європи, аграрний характер їх економік і стратиграфії соціуму, розуміння національними елітами ролі селянства у державотворенні, чисельність селянських виступів, революціонізація селянської свідомості, радикалізм гасел і дій – достатні підстави, що дозволяють нам обґрунтовано говорити про самодостатність селянського складника в європейських революційних потрясіннях початку ХХ ст., про селянство як активний суб'єкт європейської історії початку ХХ ст. окресленого нами регіону.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поручена нами у статті проблематика була предметом часткового обговорення у науковій [1] та навчальній літературі [2]. Автори в основному вивчили деякі аспекти аграрного реформування в окремих країнах. Водночас, зважаючи на наукову і практичну значущість означеної нами теми, перспективним є порівняльний аналіз аграрного законодавства Польщі, Чехословаччини, Югославії.

Автор статті ставить за мету дослідити аграрне законодавство Польщі, Чехословаччини, Югославії у контексті революційних потрясінь у Європі 1918 – 1920 рр. Вибір таких географічних меж зумовлений спільними історичними фактами в житті цих країн: 1) утворилися в результаті розпаду континентальних імперій; 2) економічно належали до аграрних країн; 3) селянство було найчисельнішою верствою; 4) аграрна політика була пріоритетом у проурядових заходах. Для повноти викладу матеріалу, порівняльного аналізу автор в окремих місцях виходив за окреслені територіальні межі.

Виклад основного матеріалу. За офіційною польською статистикою, даними якої оперують й сучасні науковці [3, 91], 64% населення новопосталої Другої Речіпосполитої становили особи, що були тісно пов'язані з сільським господарством. Заможні селяни становили 6,6% (1,8 млн осіб), середняки – 20,2% (5,5 млн), малоземельні 26,4% (7,2 млн) [4, 82]. Чисельно переважали дрібні селянські господарства (до 5 га), які становили майже 2/3 усіх селянських господарств, їм належало 15% всіх земель. Великі селянські господарства площею понад 20 га становили 2,7% всіх господарств, їм належало 9,6% всіх земель. Великі земельні маєтки понад 100 га (0,6%) об'єднували 44,8% земель. У 1921 р. 1013,4 тис. карликових господарств володіли лише 2,8% загальної площі, 1138,5 тис. малоземельних господарств охоплювали 11,2%, а 861,1 тис. середньоземельних господарств – 17,3% [5, 411]. Заможні господарства і земельні маєтки переважали у західній частині польської держави, у східній же поряд з великими земельними лангифундіями співіснувало подрібнене господарство [6, 459]. Як слушно зауважує В. Боечко, відновлення польської державності істотно змінило становище польського села. Було ліквідовано політичні обмеження, дискримінації та національний гніт, що існували в поневоленіх польських землях в імперську добу. Вагомою ознакою суспільного життя

* Статтю написано згідно з держбюджетною темою «Українська революція (1917 – 1921 рр.): селянський фактор» (номер державної реєстрації 0118U003864)

стала політична активність суспільства, зокрема й селянства [3, 157-158].

Водночас польський постімперський спадок у сільському господарстві викликав серйозну стурбованість властей. Ми солідарні з тими дослідниками, котрі вважають, що економічне становище в аграрному секторі польської держави було далеким від бажаного. Скруту, в якій перебувало сільське господарство Польщі, вони пояснюють тим, що, по-перше, ні австро-угорські, ні російські, ні німецькі імперські власті не проводили політику державного протекціонізму щодо цієї галузі; по-друге, негативно на розвитку сільського господарства відновленої Польщі позначилася Перша світова війна; по-третє, низька продуктивність праці у польському селі [3, 157].

Соціально-економічна та суспільно-політична значущість аграрного питання для відновленої польської державності зумовила те, що проведення аграрної реформи, розробка аграрного законодавства стали пріоритетом у внутрішній політиці уряду. Селянство національною елітою розглядалося як вагомий структурний компонент відновленої Польщі. Не викликало сумнівів положення щодо збереження інституту приватної власності. За суб'єктами зберігалася тріада майнових прав: володіння, розпорядження, користування. Дискусійними були моменти щодо граничних розмірів приватного землеволодіння, механізму перерозподілу великого землеволодіння, заходів щодо компенсації завданої шкоди тощо.

У відносно короткі терміни було розроблено польське аграрне законодавство. Воно стосувалося орендних відносин, становлення і зміцнення індивідуальних селянських господарств, граничних розмірів приватного землеволодіння тощо. Так, Законом про здачу в оренду неосвоєних сільськогосподарських угідь від 8 березня 1919 р. у державі регламентувалися орендні відносини. 10 липня 1919 р. було прийнято ухвалу «Про основи земельної реформи» (законопроект подано 16 червня 1919 р.), у 1920 р. – Закон «Про земельну реформу».

Узагальнено зміст польського аграрного законодавства зводився до того, що земельний устрій держави ґрунтується на міцних селянських господарствах. Уряд зобов'язувався вирішувати це завдання шляхом розподілу земельних угідь між безземельними та малоземельними селянами. Земельний фонд, що підлягав розподілу, формувався за рахунок таких категорій: 1) державних маєтків та тих, якими у свій час царат наділи чиновників і генералів; 2) землі, що належали російським, австрійським та німецьким монархам і їхнім родинам; 3) які не були розподілені та належали Селянському Банку; 4) церковних угідь; 5) маєтків, придбаних під час війни (Першої світової – авт.); 6) що будуть викуповуватися урядом.

Відповідно до змісту польського аграрного законодавства, уряд планував купівлю землі у двох категоріях маєтностей: 1) що найбільше постраждали від війни; 2) в яких господарювання в силу тих чи інших причин не велося [7]. Отже, у Польщі основним джерелом наділення землею селянських господарств виступало велике землеволодіння, викуплене державою у колишніх власників.

Право придбати угіддя мали лише «справжні землероби», що безпосередньо обробляли землю. 1/5 поміщицьких угідь могли отримати селяни, що вже мали певний розмір земельної власності. Їм надавалася можливість збільшити її до 40 моргів (1 морг = 0,5 дес. – автори). Однак така категорія селян за придбане розраховувалася готівкою. Решта земельного фонду розподілялася між сільськогосподарськими робітниками, солдатами, без- та малоземельними селянами. Вони могли отримати не більше 25 моргів на одне господарство. Ці категорії сільського населення наділялися землею у довгострокове користування. Польський земельний закон передбачав, що вартість землі буде визначатися не ринковою кон'юнктурою на неї, а реальними прибутками, які власники отримували чи можуть отримати з неї. Такий підхід обґрунтовувався намірами уряду якщо не повністю унеможливити, то якомога більше обмежити спекуляцію під час купівлі-продажу землі [7].

Для порівняння. Уряд Естонії, в якій аграрне питання також перебувало у пріоритеті внутрішньої урядової політики, акцент також робив на розвитку індивідуального селянського господарства. Механізмом розподілу великого землеволодіння було проголошено експропріацію. Їй підлягала 1/3 поміщицької земельної власності. Решта, 2/3, обкладалася 10%-м податком від її вартості. У випадку, коли великий землевласник відмовлявся сплачувати визначений урядом розмір податку з землі, то його власність експропрійовувалася. Однак за неї він отримував відшкодування за цінами довоєнного часу [8].

За непростих соціально-економічних обставин відбувалося становлення чехословацької державності. Як і Польща, Чехословаччина у спадок від імперії Габсбургів отримала занедбану економіку. Перша світова війна лише посилила економічні труднощі, зокрема у сільському господарстві. Дуже гостро у країні стояла проблема продовольчого забезпечення населення. Вона була зумовлена скороченням на 40% обсягів продовольчого виробництва. Давалися в знаки і диспропорції між промисловими потужностями і ринком збуту промислових товарів. Окрім того, 90% селянських господарств Чехословаччини становили дрібні та малоземельні селянські господарства. 50% земель перебувало у власності великих землевласників. Значний відсоток великих землевласників – представники колишньої титульної нації: німці та угорці (під час реформи у них було відчужено 16% орних земель [9, 256]). Ці та інші обставини актуалізували розробку чехословацьким урядом аграрного законодавства і проведення аграрної реформи. Владою було проголошено курс на аграризацію країни.

Революційними Національними зборами 16 квітня 1919 р. було ухвалено Закон № 251. Відповідно до нього, у Чехословаччині середній розмір великого землеволодіння визначався у 150 га орної землі або 250 га загальної площі. Землі, що перевищували ці показники відходили у підпорядкування Земельної служби. Цей державний орган був уповноважений надавати санкції власникам розпоряджатися угіддями, розміри яких перевищували визначені державою межі. Земельна служба приймала рішення щодо конфіскації великого землеволодіння, повної або часткової його

передачі у розпорядження колишнього власника. Право держави накладати заборону стосувалося всіх земель. Великий землевласник мав право порушити клопотання зберегти за ним частину землеволодіння. Однак її розміри не повинні були перевищувати розмірів, визначених державою. Експласники отримували компенсацію за цінами 1913 – 1915 рр. [10].

Для порівняння. За польськими поміщиками після відчуження за плату залишалося від 75 до 300 моргів (37,5 – 150 дес. – автор) їхньої землі. Критерієм розміру відчуження була віддаленість цих угідь від адміністративних, промислових, торговельних центрів. Чим більшою була відстань, тим більше землі лишалося за экс-власниками. Розподілу не підлягали ліси. Вони переходили у власність республіки. Щодо культурних господарств, то за ними могло залишитися і понад 215 моргів землі (100-110 дес. – автор) [11].

Як зауважує Б. Гогуєв, аграрне законодавство Чехословаччини носило національне забарвлення. Воно спрямовувалося на захист і розширення чеського та словацького землеволодіння. Натомість йшло в розріз із інтересами угорських та німецьких землевласників. За спостереженнями автора, угорські землевласники у Словаччині та на Закарпатті зберегли за собою лише 28% земельної власності, якою володіли до початку реформи. На протипагу їм чеські землевласники Богемії, Моравії, Сілезії – 72% [12].

Чеська модель аграрного законодавства певною мірою була суголосна із румунською. У Румунії національний уряд задекларував і провів реформу, в основі якої лежав принцип відчуження земельної власності у великих землевласників. За колишніми власниками, враховуючи регіональні особливості, залишалося у середньому 100 дес. землі. Решта, тобто надлишки, за плату передавалися у власність селянам, які бажали розширити власне землеволодіння [7]. Від польського варіанту чеський різнився граничними нормами індивідуального землеволодіння.

1 грудня 1918 р. було проголошено утворення Королівства сербів, хорватів і словенців (далі – Югославія). Новопостала держава південних слов'ян, як Друга Річсполита й Чехословаччина, була утворена на постімперському просторі. Відповідно території, що увійшли до складу Королівства, мали різні рівні розвитку. Країна була аграрною. У її соціальній структурі домінувало селянство – понад 70%. У цьому полягала схожість цих країн.

Водночас мали місце особливості соціально-економічного та суспільно-політичного, передусім аграрного розвитку, що вирізняли Югославію з-поміж цих держав. Наприклад, розширення посівних площ збільшило обсяги сільгосппродукції, однак не покращило урожайності [13, 52]. У Далмації зберігалися напівфеодалні відносини. У Славонії нечисельне магнатське землеволодіння значно перевищувало за розмірами чисельне землеволодіння інших категорій землевласників. Хорватія і Хорватське Примор'я страждали від перенаселення [14].

Стосовно суспільно-політичної специфіки, югославське селянство виявило більшу революційну активність, порівняно із чехословацьким і польським. Від перших місяців державної незалежності презентувало себе як активного суб'єкта революції. Селянськими бунтами були охоплені Загір'я, Срем, Воєводина, Славонія, Боснія і Герцеговина тощо.

Об'єктом селянського бунту було велике поміщицьке землеволодіння, маєтки. Картина була схожою до українських реальностей: селянський саморозподіл великої земельної власності, реманенту тощо. Міністр соціальної політики В. Корач у лютому 1919 р. інформував: «Щодня ми дізнавалися про підпали поміщицьких садіб і про стрілянину. Становище повсякчас загострювалося» [15, 45].

Така революційна активність югославського селянства виявилася каталізатором урядової аграрної реформи. Вже 6 січня 1919 р. принц-регент Олександр Маніфестом про аграрну реформу звернувся до селян країни. У ньому містився заклик до селян «повірити його королівському слову і спокійно чекати, поки держава у законний спосіб розподілить землю» [15, 46]. Мета реформи полягала у створенні чисельної верстви заможного селянства з належною землезабезпеченістю.

Чекати югославським селянам довелося недовго. Вже 25 лютого 1919 р. уряд країни затвердив і опублікував «Попередній указ про підготовку земельної реформи». В його основу, як і у законодавстві інших тогочасних європейських країн, було покладено принцип відчуження. Парцельовані землі відходили до мало – та безземельних селян у нормах, які могла обробити селянська родина власними силами. Згідно зі змістом документа, відчуженню підлягали угіддя, розміри яких перевищували 100 ютарів (близько 60 дес. – автор) [16, 20]. Щоправда, граничний максимум розмірів угідь, що не підлягали відчуженню, мав регіональні відмінності. Так, у Словенії він коливався у межах 75 – 200 га, у Хорватії – 150 – 200 га, Славонії – 200 – 450 га, Воєводині – 300 – 500 га [15, 46].

Насамперед відчуженню і передачі до державного земельного фонду підлягало землеволодіння Габсбургів, осіб проголошених поза законом, велике землеволодіння. Імперативною нормою документа була заборона селянських самозахоплень і саморозподілів землі. У такий спосіб держава перебирала на себе функцію реалізації аграрної реформи, перерозподілу великого землеволодіння.

Указ від 20 лютого 1920 р., доповнюючи попередній, спрямовувався на підтримку сільського господарства, з урахуванням обставин перехідного періоду. За ним, великі маєтки переходили під нагляд держави, а у разі потреби – в державне управління. У такий спосіб, як свідчить зміст вищенаведених документів, югославські власті намагалися, з одного боку, ліквідувати земельний дефіцит у селянському землеволодінні, а з іншого – зберегти великі, зразкові господарства, підтримуючи розвиток аграрного сектора економіки [16, 20].

Подібні процеси відбувалися й у сусідніх країнах. Наприклад, за законом Греції від 27 лютого 1920 р. відчуженню підлягало державне та приватне землеволодіння. Аграрна реформа проводилася в інтересах дрібного та середнього селянства, яке отримало право розширити розміри своїх угідь через придбання за гроші додаткових ділянок. Цим могли скористатися як одноосібні господарі, так і колективи. У грецькому законі, на відміну від польського, чітко не прописувалося, чи повинні бажачі мати землю вести до її придбання власне господарство. Грецькі власті не ліквідували колективні господарства, надаючи їм право функціонувати як альтернативній

формі селянського господарювання. Для них умови були вигіднішими. Так, зокрема, одноосібники розраховувалися за придбані наділи відразу, а колективним господарствам надавалися кредити під низькі відсотки на тривалий термін (від 3 до 5 років) та розстрочка в оплаті. Розмір ділянки, яка купувалася, визначався за споживчою та трудовою ознаками [17, 43].

Висновки. Аналіз аграрного законодавства Польщі, Чехословаччини, Югославії та інших європейських країн переконує, що аграрне питання у цих державах носило соціально-економічний і суспільно-політичний характер. Активним суб'єктом європейських революційних потрясінь початку ХХ ст. було селянство. Правлячі кола Польщі, Чехословаччини, Югославії у селянстві вбачали основу шойнопосталих національних державностей. Пріоритет у їхній внутрішній політиці належав вирішенню аграрного питання. Попри характерні для цих державних утворень об'єктивні відмінності, аграрні реформи у цих країнах мали один спільний знаменник. Вони спрямовувалися на становлення і розвиток чисельного національного індивідуального середнього селянського землеволодіння. Наділення селян землею відбувалося шляхом відчуження великого землеволодіння, визначення граничних меж невідчужуваної земельної власності.

Список використаної літератури та джерел:

1. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Вандич П. – К.: Критика, 2004. – 463 с.; В. Боєчко Друга Річпосполита 1914 – 1921 рр.: становлення державності / Боєчко В. – Черкаси, 2016. – 410 с.; В. Боєчко Польська аграрна реформа (1919 – 1925 рр.) і європейський контекст / Боєчко В. // Український селянин. – Випуск 14. – Черкаси, 2014. – С. 91 – 94.; Б. Гозуєв Аграрная политика властей Чехословакии в отношении венгерского национального меньшинства в 1920-х годах / Гозуєв Б. [Електронний режим доступу]: <http://cyberleninka.ru/article/n/agranaya-politika-tozho>.
2. Польща – нарис історії / за ред. В. Менджецького, Е. Брацісеви́ча. – Варшава, Турса, 2015. – 367 с.; Історія южних и западных славян: В 2 т.: Т. 2: Новейшее время / под ред. Г. Матвеева, З. Ненашевой. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 272 с. тощо.
3. Боєчко В. Польська аграрна реформа (1919 – 1925 рр.) і європейський контекст / Боєчко В. // Український селянин. – Випуск 14. – Черкаси, 2014. – С. 91.
4. Āarnowski J. *Spoieczestwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939.* – Warszawa, 1973. – с. 82
5. Drozdowski M. M. *Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej / Polska odrodzona. 1918–1939. Pacstwo. Spoieczestwo. Kultura / Pod. red. J.Tomickiego.* – Warszawa: Wiedza Powszechna, 1982. – с. 411.
6. Заши́льняк Л. О., Крикун М. Г. Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Леонід Опанасович Заши́льняк, Микола Григорович Крикун. – Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка, 2002. – с. 459
7. Польский земельный вопрос // Киевский день. – 16. 5. 1920. – № 2.
8. Южный край. – 25. 6. 1919. – №16.
9. Вандич П. Ціна свободи. Історія Центрально-Східної Європи від Середньовіччя до сьогодення / Вандич П. – К.: Критика, 2004. – С. 256.
10. Пичета В. Історія Чехії / Пичета В. – М.: Госполитиздат, 1947. – 260 с. [Електронний режим доступу]: <https://www.twripx.com>; І.О. Разрешение земельного вопроса в соседних странах // Вечерние огни. – 11. 10. 1919. – № 46.

11. И.О. Разрешение земельного вопроса в соседних странах // Вечерние огни. – 11. 10. 1919. – № 46.
12. Гозуєв Б. Аграрная политика властей Чехословакии в отношении венгерского национального меньшинства в 1920-х годах / Гозуєв Б. [Електронний режим доступу]: <http://cyberleninka.ru/article/n/agranaya-politika>
13. Історія южних и западных славян: В 2 т.: Т. 2: Новейшее время / под ред. Г. Матвеева, З. Ненашевой. – М.: Изд-во МГУ, 1998. – 272 с. С. 52.
14. Фрэйдзон В. Історія Хорватії. Краткий очерк истории с древнейших времен до образования республики (1991 г.) / В. Фрэйдзон. – СПб.: Алетайя, 2001. – 318 с. [Електронний режим доступу]: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1037559>
15. Цит. за: Історія Югославії: в 2 т. / АН СССР, Ин-т славяноведения. – М.: Изд-во АН СССР, 1963. – 430 с. С. 45.
16. Цит за: Маклецов А. Аграрная реформа в Югославии // Земледелие. – 1919. – № 34. – С. 20.
17. Тер-Погосян М. Земельная реформа в Греции // Нужды деревни. – 1922. – С. 43

References:

1. Vandych P. (2004) *Price of freedom. History of Central and Eastern Europe from the Middle Ages to the present.* Kyiv. (in Ukr.); V. Boyechko (2016) *Second Rzeczpospolita of 1914 - 1921: formation of statehood.* Cherkasy. (in Ukr.); V. Boyechko *Polish Agrarian Reform (1919 - 1925) and European Context / Ukrainian Peasant.* - Edition 14. - Cherkasy, 2014. - Pgs. 91 - 94 (in Ukr.); V. Goguev *Agrarian policy of the Czechoslovakia authorities concerning the Hungarian national minority in the 1920s / Goguev B.* [Electronic access mode]: <http://cyberleninka.ru/article/n/agranaya-politika>, etc.
2. *Poland - essay history / ed. V. Mendzhetskiy, E. Bracysevych.* - Warsaw, Tyrsa, 2015. - 367 pgs.; *History of the Southern and Western Slavs: 2 t. : T. 2: The Newest Time / ed. G. Matveeva, Z. Nenasheva.* - Moscow: Publishing House of Moscow State University, 1998. - 272 pgs. etc.
3. V. Boyechko (2016) *Second Rzeczpospolita 1914 - 1921: Formation of Statehood.* Cherkasy. (in Ukr.)
4. Āarnowski J. *Spoieczestwo Drugiej Rzeczypospolitej 1918–1939.* Warszawa.
5. Drozdowski M. M. (1982) *Gospodarka Drugiej Rzeczypospolitej // Polska odrodzona. 1918–1939. Pacstwo. Spoieczestwo. Kultura / Pod. red. J.Tomickiego.* Warszawa/
6. Zashkilnyak L.O., Krykun M.G. (2002) *History of Poland: From ancient times to the present day.* Lviv. (in Ukr.)
7. Polish Land Issue // Kyiv Day. (1920). – (2). (in Rus.)
8. // Southern Krai. (1919). (16). (in Rus.)
9. Vandych P. (2004) *Price of freedom. History of Central and Eastern Europe from the Middle Ages to the present.* Kyiv. (in Ukr.)
10. Picheta V. *History of the Czech Republic / Picheta V. - M: Gospolitizdat, 1947. - 260 pgs.* [Electronic Access Mode]: <https://www.twripx.com>; I.O. *Resolution of the land issue in neighboring countries // Vechernie ogni.* (1919). (46). (in Rus.)
11. I.O. *Resolution of the land issue in neighboring countries / Vechernie ogni.* (1919). (46). (in Rus.)
12. Goguev B. *Agrarian policy of the Czechoslovakia authorities concerning the Hungarian national minority in the 1920s / Goguev B.* [Electronic access mode]: <http://cyberleninka.ru/article/n/agranaya-politika>, etc.
13. *History of the Southern and Western Slavs* (1998) Moscow. (in Rus.)
14. Freydzon V. (2001) *History of Croatia. A brief outline of history from the earliest times to the formation of the republic* [Electronic Access Mode]: <https://www.e-reading.club/book.php?book=1037559>
15. *Cit History of Yugoslavia.* (1963) Moscow. (in Rus.)
16. *Cit: Makletsov A. Agrarian reform in Yugoslavia // Agriculture.* (1919). (34). (in Rus.)
17. Ter-Pogosyan M. *Land reform in Greece / Needs of the village.* (1922). (in Rus.)

S. Kornovenko, N. Zemzyulina

REVOLUTIONARY DISTURBANCES IN THE EARLY XX CENTURY: AGRARIAN LAW OF CENTRAL AND SOUTH EASTERN EUROPE

The article analyzes the agrarian legislation of Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia between 1918 and 1920. It was discovered that a peasantry was the active subject of revolutionary disturbances in the Central and Southeastern Europe in the early XX century. The leadership elite of the newly established states linked the future of their nations with the peasantry. It is substantiated that, despite the objective differences for these state entities, agrarian reforms in these countries had one common denominator. They were directed at the formation and development of numerical national individual medium peasant land tenure.

The problem in the article was the subject of a partial discussion in the scientific and educational literature. The authors have mainly studied some aspects of agrarian reform in individual countries. At the same time, taking into account the scientific and practical significance of the identified topic, a comparative analysis of the agrarian legislation of Poland, Czechoslovakia, and Yugoslavia is promising. The author aims to study the agrarian legislation of Poland, Czechoslovakia and Yugoslavia in the context of revolutionary disturbances in Europe between 1918 and 1920.

An analysis of the agrarian legislation of Poland, Czechoslovakia, Yugoslavia and other European countries convinces that the agrarian question in these states was socio-economic and socio-political. A peasantry was an active subject of European revolutionary disturbances in the early XX century. The leadership elite of Poland, Czechoslovakia and Yugoslavia saw the basis of the newly emerging national states in the peasantry. Priority in their domestic policy belonged to the solution of the agrarian question. Despite the objective differences for these state entities, agrarian reforms in these countries had one common denominator. They aimed at the formation and development of numerical national individual medium peasant land ownership. Provision of peasants to land was carried out through the alienation of large land tenure, the definition of the boundaries of inalienable land ownership.

Key words: *peasantry, agrarian law, Central and Southeast Europe in the early XX century, revolutionary disturbances in Europe in the early XX century.*

УДК 94(477)''1917/1921'': 323.3-051:355.211.2(045)
DOI: 10.31651/2413-8142-2018-19-49-59

В. В. Масненко

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історії України Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

ЯК УКРАЇНСЬКІ СЕЛЯНИ СТАЛИ ВОЇНАМИ (ДО СОЦІОКУЛЬТУРНИХ І МІЛІТАРНИХ АСПЕКТІВ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 РР.)*

У статті розглянуті особливості мілітаризації українського селянства як складника його емансипації за умов модернізації. Обґрунтовано думку про визначальну роль подій Першої світової війни, під час якої відбулася кардинальна трансформація селянського світогляду, в якому вже знайшлося відповідне місце для зброї та воєнної справи. Стверджено, що з початком революції 1917 р. змінився соціальний статус, роль і поведінка «селянина з рушницею». Озброєний селянин став важливим політичним чинником розгортання

революційних подій. З одного боку, значна частина селянства долучилися до «експропріації експропріаторів» – привласнення землі та майна. З іншого – у селянському середовищі започатковано добровільний рух самооборони (Вільне козацтво) від внутрішнього безладдя та зовнішніх загроз. Зрештою, воєнізація селянства визначила його провідну роль у подіях Української революції 1917-1921 рр., насамперед у тому числі в розгортанні повстанського руху, селянської війни, поширенні отаманщини тощо. Виявлена специфіка участі селянства у регулярних військових формуваннях революційної доби – Дієвій армії УНР, РСЧА, ЗСПР.

Ключові слова: *українське селянство, селянській світогляд, мілітаризація (воєнізація) селянства, Українська революція, селянська самооборона, повстанський рух, селянська війна, отаманщина, регулярні армії*

Постановка проблеми. Заявлена проблематика виходить за сенсові та хронологічні межі власне Української революції 1917-1921 рр., оскільки стосується явищ соціокультурних і ментальних, які мають більшу тривалість, а тому потребує детальнішого пояснення.

Почати варто ще з доби середньовіччя, коли панував досить консервативний становий устій, на якому й трималося традиційне суспільство. У межах такої соціальної конструкції функція збройного захисту була монополізована пануючими станами (точніше – репрезентанти цих станів змогли зробити їх пануючими, оскільки вони, будучи воїнами, мали монополне право на легітимне насильство). Військово-власницькі верстви – шляхта, а пізніше козацтво стали основними дієвими силами української історії у XV-XVIII ст. Селяни у більшості не були військовиками. Їхній життєвий світ апріорі мав позамілітарний характер. Більше того, представники правлячих станів вважали вкрай небезпечним озброювати селян, оскільки це могло мати фатальні наслідки для суспільної рівноваги. Такий стан речей існував століттями і значною мірою зумовлював низький соціальний статус селянства як дискримінованої, неповноправної верстви.

Ранньомодерний час приніс помітні зміни у мілітарні аспірації селянства. З-поміж них у межах нашої теми найбільший інтерес становить масове покозачення українського селянства під час Хмельниччини. Вочевидь, що це явище можна розглядати як своєрідний третій етап загального емансипаційного процесу (після т. зв. «шляхетської» та «козацької революцій»). За рахунок приєднання до повстанського війська, ядром якого було козацтво, селяни намагалися здобути вищий соціальний статус – «перестрибнути» свою низьку стану «планку». Однак реально здійснити це вдалося лише одиницям. Переважна маса повсталих селян, зважаючи на відсутність відповідного військового вишколу та досвіду, так і залишилися на полях битв ще на початковому етапі Визвольної війни.

Натомість наступні періоди, особливо XIX ст., для українського селянства в межах Російської імперії стали відворотним від військової справи. Кріпосний стан селянства мав неодмінний складник – рекрутчину. Селяни давали найбільшу кількість рекрутів до армії – фактично теж кріпаків, тільки прикріплених до війська майже на все доросле життя. Отже, мілітарність була чужою для соціокультурних настанов традиційного селянського світу. Звідси у

* Статтю написано згідно з держбюджетною темою «Українська революція (1917 – 1921 рр.): селянський фактор» (номер державної реєстрації 0118U003864)